

Jerzy Gaul, Alicja Nowak, Maciej Próba

(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)

ODZYSKANIE NIEPODLEGŁOŚCI PRZEZ POLSKĘ W ŹRÓDŁACH Z ZASOBU ARCHIWUM GŁÓWNEGO AKT DAWNYCH

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r. było wynikiem działania różnych sił, związanych z czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Istotne znaczenie miały zwłaszcza: orientacje polityczne, czyn zbrojny, przebudzenie społeczeństwa, odbudowa państwa polskiego, walka o granice. Interesujące materiały do powyższego zagadnienia znajdują się w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych, w zespołach i zbiorach: Akta parafii wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej, Archiwum Ostrowskich z Ujazdu, Archiwum Rodzinne Rzewuskich, Cesarsko-Niemieckie Generalne Gubernatorstwo Warszawskie, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, Nabytki Oddziału III, Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego, Zbiór Józefa Kożuchowskiego, Szef Administracji przy Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim, Varia Oddziału II, Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej, Zbiór materiałów różnej proveniencji, Zbiór z Muzeum Narodowego, Zbór Ewangelicko-Augsburski w Warszawie.

Orientacje polityczne

Istotnym elementem życia politycznego Polaków w warunkach niewoli były tzw. spory orientacyjne. W latach 1908–1914 różne stronnictwa polskie liczyły na częścicowe rozwiązanie sprawy polskiej w oparciu o państwa zaborcze¹. Zaostrzenie sytuacji międzynarodowej oraz konflikty między mocarstwami spowodowały, że Austro-Węgry i Niemcy (państwa centralne) utworzyły, początkowo razem z Włochami, Trójprzymierze, natomiast Rosja razem z Francją i Anglią — Trójporozumienie, zwane także Koalicją. Po wybuchu wojny w sierpniu 1914 r. partie, które wiązały losy Polski z Austro-Węgrami (tzw. aktywiści) [nr 11–12]² skupiły

¹ J. Molenda, *Piłsudzczyzy a narodowi demokraci 1908–1918*, Warszawa 1980, s. 25–98.

² Numery w nawiasach odnoszą się do dokumentów wymienionych poniżej.

się w Naczelny Komitecie Narodowym (NKN)³ i oficjalnie nie wykraczały poza program samodzielnej Polski pozostającej w związku z monarchią naddunajską (trializm, unia personalna, sekundogenitura)⁴. Przed I wojną światową nie udało się utworzyć stronnictwa proniemieckiego, a po jej wybuchu nie miało ono większego znaczenia, poza nieliczną grupą polityków skupionych wokół Władysława Studnickiego⁵ i Klubu Państwowców Polskich [nr 13–14]⁶. Wokół orientacji prorosyjskiej, kierowanej przez narodowych demokratów, zgromadziły się głównie partie warstw posiadających, w tym Stronnictwo Polityki Realnej [nr 16]. Po wybuchu wojny stanęły one po stronie Rosji, a po opuszczeniu ziem dawnego Królestwa Kongresowego przez wojska rosyjskie w 2. połowie 1915 r. zachowywały neutralność (tzw. pasywiści) [nr 16–17], by po wybuchu rewolucji rosyjskiej zająć postawę prokoalicyjną. Wspomnieć wreszcie trzeba o ruchu rewolucyjnym, kształtowanym początkowo przez SDKPiL⁷, a po rewolucji rosyjskiej w coraz większym stopniu przez ruch bolszewicki [nr 18–19]. Orientacje polityczne Polaków Józef Piłsudski⁸ uznał za prawdziwe przekleństwo, które przyczyniło się do długotrwałych podziałów społeczeństwa, odczuwalnych także w pierwszych latach odrodzonej Rzeczypospolitej.

Ruch niepodległościowy [nr 1–2, 5–7] w latach I wojny światowej dzielił się na dwa nurty. Do pierwszego z nich — nurtu socjalistyczno-niepodległościowego, należały m.in. Polska Partia Socjalistyczna — Frakcja Rewolucyjna

³ Naczelny Komitet Narodowy (NKN) został utworzony 16 VIII 1914 r. w Krakowie jako reprezentacja partii politycznych Galicji. Początkowo składał się z dwóch sekcji, Zachodniej z siedzibą w Krakowie i Wschodniej z siedzibą we Lwowie. Sekcja Wschodnia została rozwiązana we wrześniu 1914 r. po likwidacji Legionu Wschodniego. NKN stał na gruncie orientacji proaustriackiej i zajmował się sprawami wojskowymi i politycznymi Legionów Polskich. Początkowo reprezentował 11 partii politycznych z Galicji. 20 X 1914 r. NKN opuściły Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe oraz Podolacy, których część powróciła w 1916 r. 20 XI 1914 r. do NKN wstąpiła Polska Organizacja Narodowa.

⁴ J. Molenda, op. cit., s. 15–16; M. Drozdowski, *Naczelny Komitet Narodowy 1914–1918. Polityczne i organizacyjne zaplecze Legionów Polskich*, Kraków 2017.

⁵ Władysław Studnicki (1867–1953), publicysta i polityk, 1885–1889 działacz II Proletariatu i PPS, zesłaniec, działacz ruchu ludowego i narodowego, w latach I wojny światowej aktywista, członek Komisji Wykonawczej Rady Narodowej, w sierpniu 1915 założył w Warszawie proniemiecki Klub Państwowców Polskich, 15 I — 15 VIII 1917 r. członek Tymczasowej Rady Stanu, a od 21 VI do 7 X 1918 r. członek Rady Stanu.

⁶ Klub Państwowców Polskich (KPP), zwany także Stronnictwem Państwowym, został utworzony 21 VII 1916 r. przez grupę działaczy, m.in. Władysława Studnickiego, współpracujących z niemieckimi władzami okupacyjnymi. W planach miał odbudowę państwa polskiego jako monarchii i utworzenie armii polskiej przy pomocy Niemiec.

⁷ Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy powstała w sierpniu 1893 r. z połączenia Związku Robotników Polskich i II Proletariatu, początkowo jako Socjaldemokracja Królestwa Polskiego. Po połączeniu z socjaldemokratami na Litwie przyjęła nazwę Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy.

⁸ Józef Piłsudski (1867–1935), działacz PPS, 1905–1909 przywódca Organizacji Bojowej PPS, komendant ruchu strzeleckiego w Galicji, po wybuchu wojny wyruszył 6 VIII 1914 r. z oddziałami strzeleckimi do Królestwa Polskiego; od sierpnia do grudnia 1914 r. dowódca 1. pułku Legionów Polskich; 15 XI 1914 r. awansował na brygadiera; od grudnia 1914 do września 1916 r. dowódca I Brygady, od stycznia do lipca 1917 r. przewodniczący Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu; od 22 VII 1917 do 8 XI 1918 r. więziony przez Niemców w Magdeburgu.

(PPS-FR)⁹ [nr 9–10] i Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska (PPSD)¹⁰ [nr 4], a do nurtu narodowo-niepodległościowego przyjęło się zaliczać stronnictwa i organizacje, które zerwały z obozem narodowo-demokratycznym, m.in. Narodowy Związek Robotniczy (NZR)¹¹ [nr 53] i Narodowy Związek Chłopski (NZCh). Stanowisko tych partii w kwestii niepodległości było maksymalistyczne — ich celem była odbudowa niepodległości Polski w skali trójzaborowej. Rozwiązania częściowe kwestii polskiej stanowiły jedynie środek taktyczny.

Szczególne miejsce zajmował Józef Piłsudski i jego najbliżsi współpracownicy, określane jako „piłsudczycy” lub „grupa Piłsudskiego”¹². Nie tworzyli oni klasycznej partii czy stronnictwa politycznego, lecz powołałi do życia organizacje militarne, m.in. Polską Organizację Wojskową (POW)¹³ [nr 25–26]. Piłsudczycy brali aktywny udział w pracach innych organizacji i partii politycznych tworząc bloki, sojusze, porozumienia, reprezentacje — na przykład Komitet Naczelny Zjednoczonych Stronnictw Niepodległościowych (KN ZSN)¹⁴, czy Centralny

⁹ Polska Partia Socjalistyczna — Frakcja Rewolucyjna (PPS-FR) powstała 23 XI 1906 r. w wyniku rozłamu w PPS, z prawego skrzydła tej partii. W sierpniu 1909 r. powróciła do nazwy PPS, przez inne stronnictwa nazywana była PPS-Frakcją Rewolucyjną lub PPS-Prawicą. Przed wybuchem wojny swoje plany niepodległościowe wiązała z Austro-Węgrami, brała udział w Komisji Tymczasowej Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych (KTS-SN), po wybuchu wojny opowiedziała się za współpracą z państwami centralnymi, poparła utworzenie Legionów Polskich, w połowie 1917 r. przeszła do opozycji wobec państw centralnych; jej przedstawiciele należeli do organizacji A.

¹⁰ Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska (PPSD) powstała 5–8 IX 1897 r. we Lwowie i formalnie stanowiła część austriackiej socjaldemokracji. Przed I wojną światową PPSD brała udział w KTSSN i popierała działalność Związków Strzeleckich. Po wybuchu wojny opowiedziała się za orientacją austriacką, popierała Legiony Polskie i Naczelny Komitet Narodowy. Pod wpływem kryzysu przysięgowego 1917 r. przeszła do opozycji wobec Austro-Węgier.

¹¹ Narodowy Związek Robotniczy (NZR) powstał w czerwcu 1905 r. z kół robotniczych Towarzystwa Oświaty Narodowej i Związku im. Jana Kilińskiego, znajdujących się pod wpływem narodowej demokracji. We wrześniu 1908 r. NZR przeszedł do opozycji wobec prorosyjskiej polityki endecji i wszedł w skład KTSSN. Po wybuchu wojny działał w Centralnym Komitecie Narodowym (CKN). W 1917 r. zerwał związek ze stronnictwami niepodległościowymi, sytuując się politycznie pomiędzy Komisją Porozumiewawczą Stronnictw Demokratycznych a stanowiskiem aktywistów.

¹² J. Kaden-Bandrowski, *Piłsudczycy*, wydanie nowe, Warszawa 1936; K. Wrzos, *Piłsudski i piłsudczycy*, Warszawa 1936; A. Garlicki, *Geneza Legionów. Zarys dziejów Komisji Tymczasowej Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych*, Warszawa 1964, s. 9; J. Mollenda, op. cit., s. 12–15.

¹³ Polska Organizacja Wojskowa (POW) była tajną organizacją wojskową, utworzoną w sierpniu 1914 r. z połączenia Strzelca i Polskich Drużyn Strzeleckich, na terenach Królestwa Polskiego zajętych przez wojska rosyjskie. Działalność POW popierały stronnictwa niepodległościowe. Na czele POW stała Komenda Naczelna, a zwierzchność nad Organizacją sprawował Józef Piłsudski.

¹⁴ Zjednoczenie Organizacji Niepodległościowych, inaczej Zjednoczenie Stronnictw Niepodległościowych, nieformalne, krótkotrwałe (do listopada 1914 r.) porozumienie wielu partii i stowarzyszeń działających w Królestwie Polskim. Współtworzyły je: PPS-Frakcja Rewolucyjna, Związek Patriotów, Związek Chłopski, Narodowe Zjednoczenie Robotników, Narodowy Związek Chłopski, Związek Inteligencji Niepodległościowej, Polskie Zjednoczenie Narodowe, Stronnictwo Narodowo-Radykalne, „Zaranie”, Polska Partia Postępowa, Polskie

Komitet Narodowy (CKN)¹⁵ [nr 8]. W skład powyższych porozumień wchodziły partie, stronnictwa i organizacje określające się mianem niepodległościowych — dla podkreślenia rangi, jaką przypisywały w swych programach idei wolnej ojczyzny.

Czyn zbrojny

Wielką Wojnę Polacy rozpoczęli w armiach państw zaborczych, w których łącznie służyło ponad trzy miliony zmobilizowanych [nr 18–19]. Niezależna akcja wojskowa Piłsudskiego i strzelców, chociaż uzgodniona z władzami wojskowymi Austro-Węgier, w sierpniu 1914 r. była ewenementem. Po powstaniu 16 VIII 1914 r. NKN zadeklarowano utworzenie dwóch Legionów Polskich [nr 20–24, 29–30] — w zachodniej i we wschodniej części Galicji. C. i k. Naczelna Komenda Armii powołała 19 VIII 1914 r. Komendę Legionów Polskich. Po naradzie w c. k. Ministerstwie Obrony Krajowej z udziałem członków NKN [nr 55–56] ustalono zasady powołania Legionów Polskich jako formacji pospolitego ruszenia. Na podstawie rozkazu z 27 VIII 1914 r. powstały: Legion Zachodni w Krakowie oraz Legion Wschodni we Lwowie, złożone z dwóch pułków piechoty każdy i z dwóch lub trzech szwadronów kawalerii. Legiony zostały podporządkowane bezpośrednio c. i k. Naczelnej Komendzie Armii¹⁶. 19 IX 1914 r. ukazał się rozkaz Naczelnej Komendy Armii (Armeeoberkommando — AOK) o nominacji gen. Karola Durskiego Trzaski na Komendanta Legionów Polskich, na miejsce gen. Rajmunda Baczyńskiego, i o podporządkowaniu mu oddziałów Piłsudskiego. Gen. Durski Trzaska objął stanowisko komendanta 25 IX 1914 r.¹⁷ W toku dalszych przekształceń Legionów, we wrześniu 1916 r. powstał Polski Korpus Posiłkowy¹⁸, a w kwietniu

Zjednoczenie Postępowe, Stronnictwo Pracy Narodowej. ZON poparło Naczelny Komitet Narodowy i Legiony Polskie.

¹⁵ Centralny Komitet Narodowy (CKN) powstał 18 XII 1915 r. w Warszawie z przekształcenia Komitetu Naczelnego Zjednoczonych Stronnictw Niepodległościowych, jako reprezentacja polityczna stronnictw niepodległościowych Królestwa Polskiego: PPS, PSL, NZR, Związku Patriotów, Związku Inteligencji Niepodległościowej oraz terenowych rad narodowych. CKN dążył do odbudowy Polski w oparciu o państwa centralne, stojąc na gruncie Aktu 5 listopada 1916 r., i delegując przedstawicieli do Tymczasowej Rady Stanu. CKN działał poprzez terenowe wydziały i rady narodowe. Najważniejszą rolę odgrywał Wydział Narodowy Lubelski. Działalność zakończył wiosną 1917 r.

¹⁶ Zob. W. Milewska, J. T. Nowak, M. Zientara, *Legiony Polskie 1914–1918. Zarys historii militarnej i politycznej*, Kraków 1998, s. 79–82; M. Wrzosek, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914–1918*, Warszawa 1990, s. 88–98.

¹⁷ Zob. W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935*, t. 1, Kraków–Łomianki 2006, s. 370.

¹⁸ Na mocy rozporządzenia z 20 IX 1916 r. Legiony Polskie przekształcono w Polski Korpus Posiłkowy, w sile dwóch dywizji. Rozporządzenie to zostało wydane w imieniu cesarza Karola, bez porozumienia z władzami niemieckimi. 7 X 1916 r. Legiony Polskie zostały ściągnięte do Baranowicz na reorganizację. Dowództwo nad nimi objął płk Stanisław Szeptycki. Na tę decyzję Naczelnej Komendy Armii wpłynęła, z jednej strony, chęć kontynuacji rozpoczętego we wrześniu 1916 r. przekształcania Legionów w Polski Korpus Posiłkowy w celu stworzenia siły wojskowej dla uzupełnienia braków osobowych na froncie. Z drugiej strony chodziło o odpoczynek dla żołnierzy biorących udział w rocznych, krwawych zmaganiach na Wołyniu.

1917 r. Polska Siła Zbrojna (*Polnische Wehrmacht*). Trwały też przygotowania do organizacji Wojska Polskiego¹⁹ [nr 29–30].

W Rosji pierwszą próbą utworzenia ochotniczych formacji wojskowych były nieliczne Polskie Drużyny Ochotnicze [nr 33–34], od 30 XI 1914 r. zwane Legionami. Powstały one z inicjatywy płk. Witolda Gorczyńskiego, który pod koniec 1914 r. uzyskał zezwolenie od władz rosyjskich i utworzył tzw. Legion Puławski. W styczniu 1915 r. dalszą organizacją Legionów, jako jednostek regularnych w ramach armii rosyjskiej, zajął się Komitet Narodowy Polski²⁰. W marcu 1915 r. władze rosyjskie rozwiązały Komitet Organizacyjny, a Legiony przemianowano na drużyny. W październiku 1915 r. weszły one w skład Brygady Strzelców Polskich. W lutym 1917 r. brygada została przekształcona w Dywizję Strzelców Polskich [nr 36]. Po rewolucji rosyjskiej 1917 r. z żołnierzy pełniących służbę w armii rosyjskiej powstały trzy korpusy polskie [nr 35–38]. Dywizja weszła w skład 1. Korpusu Polskiego.

We Francji powstała armia polska, powołana 4 VI 1917 r. dekretem prezydenta Raymonda Poincaré, a jej organizacją zajęła się Misja Wojskowa Francusko-Polska [nr 39]²¹.

Przebudzenie społeczeństwa

Spółeczeństwo polskie, chociaż podatne na obce wpływy, pozostawało początkowo w większości bierne, obojętne, by nie rzec — wrogie wobec dążeń niepodległościowych. Szczególnie istotne było słabe poparcie ze strony ludności Królestwa Polskiego. Strzelcy wkraczający po wybuchu wojny na ziemie zaboru rosyjskiego napotkali na niechęć ze strony chłopów, wzdargę ziemiaństwa i potępienie płynące z kościelnych ambon. W ocenie Piłsudskiego społeczeństwo polskie było niczym „luźny piasek” lub „kamień pleśnią pokryty”. Z kolei elity były skłócone, pochłonięte sporami orientacyjnymi, odporne wobec konsolidacji narodowej. Przebudzenie społeczeństwa następowało stopniowo, było procesem obejmującym różne jednostki, grupy i warstwy społeczne. Zaangażowanie przybierało różne formy. Istotną była działalność charytatywna [nr 42], w której istotną rolę odegrały takie instytucje, jak Rada Główna Opiekuńcza w Królestwie Polskim²²

¹⁹ Polska Siła Zbrojna powstała w wyniku przekazania przez cesarza Austrii 10 IV 1917 r. Legionów Polskich wojsku polskiemu, mającemu powstać pod egidą Tymczasowej Rady Stanu. Obywatele Królestwa Polskiego, wydzieleni z Legionów, mieli być kierowani do specjalnie utworzonych oddziałów i przeszkoleni według wzorów niemieckich. Na czele PSZ stał gubernator warszawski gen. Hans Beseler, inspektorem wyszkolenia był gen. Felix von Barth.

²⁰ Komitet Narodowy Polski — prorosyjska organizacja polityczna założona w listopadzie 1914 r. w Warszawie. Z KNP wywodziła się późniejsza Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego.

²¹ Do porozumienia władz francuskich z Komitetem Narodowym Polskim doszło 22 II 1918 r. 1. pułk Armii Polskiej od czerwca 1918 r. przebywał na froncie, w tym samym miesiącu przysięgę złożyli żołnierze I Dywizji Strzelców Polskich, składającej się głównie z ochotników z Ameryki i skierowanej w październiku 1918 r. na front. Podpisana 28 IX 1918 r. umowa między rządem francuskim i KNP zdecydowała o przekształceniu sił polskich w sprzymierzoną armię narodową.

²² Rada Główna Opiekuńcza — organizacja pomocy ofiarom wojny powołana w grudniu 1915 r. w Warszawie. RGO prowadziła bursy, schroniska, żłobki, ochronki, wydawała żywność, odzież i zasiłki pieniężne, ewidencjonowała straty wojenne; środki materialne czerpała

[nr 43], szwajcarski Komitet w Vevey²³ [nr 40–41], Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji²⁴ [nr 44–46]. Coraz więcej osób angażowało się we wspieranie Legionów Polskich [nr 47–49]. Ważnym czynnikiem dla budzenia świadomości narodowej szerokich warstw społecznych były obchody rocznic: powstania styczniowego [nr 51], Konstytucji 3 Maja [nr 51–52], śmierci Tadeusza Kościuszki²⁵ [nr 54]. Wielkim wstrząsem była wiadomość o zawarciu przez mocarstwa centralne w lutym 1918 r. pokoju z Ukrainą w Brześciu Litewskim i wcieleniu Chełmszczyzny do państwa ukraińskiego²⁶.

Odbudowa państwa

Początki były skromne, ale przypomnieć trzeba Rząd Narodowy [nr 56], powołany fikcyjnie przez Józefa Piłsudskiego po wybuchu wojny²⁷. Mimo aspiracji i oczekiwań, NKN nie stał się rządem narodowym, chociaż gromadził w swoim składzie przedstawicieli bardzo szerokiego spektrum sił politycznych. Na odrodzenie Polski wielki wpływ miała stopniowa budowa państwowości polskiej w porozumieniu z mocarstwami centralnymi. Proces ten rozpoczął Akt 5 listopada 1916 r., zapowiadający utworzenie samodzielnego państwa polskiego. Pierwszą praktyczną próbą budowy państwa polskiego przed zakończeniem I wojny światowej i przed decyzjami kongresu pokojowego było powołanie Tymczasowej Rady Stanu (TRS) [nr 57]²⁸, na mocy rozporządzenia ogłoszonego 6 XII 1916 r. Współ-

z dotacji instytucji społecznych, władz okupacyjnych oraz datków ludności. Działała pod nadzorem niemieckich władz okupacyjnych.

²³ Od 1915 r. prezesem Komitetu Pomocy Polskim Ofiarom Wojny w Vevey był Henryk Sienkiewicz.

²⁴ Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji — organizacja pomocowa funkcjonująca w Piotrogradzie w latach 1914–1918. Sprawowała opiekę nad poszkodowanymi przez wojnę polskimi uchodźcami przebywającymi na terytorium Rosji.

²⁵ Tadeusz Kościuszko (1746–1817), inżynier wojskowy, generał, w latach 1776–1784 uczestnik wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki; 24 III — 10 X 1794 r. naczelnik powstania w Polsce, od grudnia 1796 r. przebywał na emigracji.

²⁶ W sprawie rokowań i traktatu pokojowego zawartego 8 II 1918 r. w Brześciu Litewskim między Niemcami, Austro-Węgrami, Bułgarią i Turcją a Ukraińską Republiką Ludową, zob. *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925*, red. H. Janowska, T. Jędruszczak, Warszawa 1981, s. 394–395; W. Mędrzecki, *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*, Warszawa 2000, s. 17–48.

²⁷ 6 VIII 1914 r., po wymarszu kompanii kadrowej, na posiedzeniu KTSSN Piłsudski oświadczył, że w Warszawie 3 sierpnia powstał Rząd Narodowy, któremu się poddał i który mianował go Komendantem sił wojskowych. Koncepcja powołania Rządu Narodowego była od dawna częścią planów Piłsudskiego, a Hipolit Śliwiński postulował opracowanie jego manifestu 31 lipca na posiedzeniu KTSSN, zob. J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. 4, Warszawa 1937, s. 8. Rząd Narodowy w Warszawie był jednak fikcją, a jego odezwę na polecenie Piłsudskiego napisał Leon Wasilewski, zob. J. Piłsudski, op. cit., s. 8; W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium*, t. 1, s. 351; A. Garlicki, *Józef Piłsudski*, Kraków 2009, s. 254–256; W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 115–116; P. Samuś, *Walery Sławek. Droga do niepodległości*, Płock 2002, s. 376–377.

²⁸ Tymczasowa Rada Stanu została powołana 5 XI 1916 r. w Warszawie przez generalnych gubernatorów warszawskiego i lubelskiego jako namiastka przedstawicielstw społeczeństwa polskiego, ciało opiniodawcze dla władz okupacyjnych. Pierwsze posiedzenie TRS odbyło się 5 stycznia, a ostatnie 31 VIII 1917 r. W jej skład wchodziło 25 radców: 15 z terenu

na deklaracja cesarza Franciszka Józefa I i Wilhelma II zapowiadała utworzenie samodzielnego państwa polskiego z dziedziczną monarchią i konstytucyjnym ustrojem, ograniczonego terytorialnie tylko do okupowanych terenów zaboru rosyjskiego, ale o nieustalonych granicach. Deklaracja państw centralnych, bez względu na ich intencje, miała różnorodne znaczenie dla sprawy polskiej: symboliczne, polityczne, wojskowe i międzynarodowe. Samodzielność państwowa w warunkach okupacji była ograniczona, ale wskrzeszenie Królestwa Polskiego, czy publiczne wykonywanie Mazurka Dąbrowskiego, przyczyniło się do przemian świadomości społecznej i rozbudzenia patriotyzmu Polaków. Wymiar wojskowy Aktu 5 listopada miał szczególne znaczenie dla państw centralnych w związku z wyczerpywaniem się ich rezerw w wyniku przedłużającej się wojny i koniecznością podjęcia starań o dopływ uzupełnień w celu odniesienia zwycięstwa nad Ententą. Zapowiedziano powołanie armii kultywującej patriotyczne tradycje oręża polskiego. Po raz pierwszy mocarstwa centralne mówiły publicznie, na forum międzynarodowym, o niepodległej Polsce. Złamano w ten sposób solidarność zaborców, przez co kwestia polska przestała być wewnętrzną sprawą Rosji i zmuszała również państwa Ententy do zajęcia stanowiska wobec aspiracji niepodległościowych Polaków. Powołanie Tymczasowej Rady Stanu, stanowiącej namiastkę przedstawicielstwa społeczeństwa polskiego i ciało opiniodawcze dla władz okupacyjnych, było ważnym krokiem na drodze do budowy struktur niepodległego państwa polskiego.

Kolejnym etapem budowy państwa polskiego na gruncie Aktu 5 listopada 1916 r., w związku z planami ekspansji niemieckiej na wschodzie i przeciwstawienia się wpływowi rewolucyjnym, przy coraz bardziej malejącej roli Austro-Węgrów w rozwiązaniu sprawy polskiej²⁹, było utworzenie Rady Regencyjnej [nr 63, 65]³⁰. Na mocy patentu z 12 IX 1917 r. była ona najwyższą władzą państwową w Królestwie Polskim, do czasu jej objęcia przez króla lub regenta. Powstanie Rady Regencyjnej było przykładem z jednej strony wysiłków środowisk polskich do stworzenia już w czasie wojny polskiego aparatu państwowego³¹, z drugiej zaś wpływu na ten proces państw centralnych, okupujących Królestwo Polskie. Wiązało się to z licznymi kontrowersjami między władzami monarchii habsburskiej i Rzeszy Niemieckiej, walczących o realizację swoich interesów. Rada Regencyjna (arcybiskup warszawski Aleksander Kakowski, ks. Zdzisław Lubomirski i Józef Ostrowski) uregulowała dekretami wiele ważnych kwestii ustrojowych, ogłaszanych w „Dzienniku Ustaw” i „Monitorze Polskim”, powoływała rządy, przeprowadzała wybory do Rady Stanu [nr 58], wspólnie z którą pełniła władzę ustawodawczą, rozbudowała administrację państwową [nr 60], stworzyła podstawy Wojska Polskiego i załączków służby dyplomatycznej. W przeciwieństwie do TRS Rada Regencyjna i rządy przez nią mianowane, miały już pewne,

okupacji niemieckiej i 10 z terenu okupacji austro-węgierskiej, mianowanych przez władze okupacyjne.

²⁹ Z. J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918)*, Wrocław 1991; *Akt 5 listopada 1916 roku i jego konsekwencje dla Polski i Europy*, red. J. Kłaczek, K. Kania, Z. Girzyński, Toruń 2016; J. Gaul, *Austro-Węgry wobec utworzenia Tymczasowej Rady Stanu w listopadzie 1916 roku*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 24, 2017, s. 85–101.

³⁰ Uroczysta intromisja członków Rady Regencyjnej odbyła się 27 X 1917 r.

³¹ W. Suleja, *Tymczasowa Rada Stanu*, s. 6–7.

choć ograniczone, atrybuty władzy państwowej, a utworzona przez nią administracja i ustanowiony porządek prawny został uznany przez II Rzeczpospolitą [nr 61–62].

Odzyskanie niepodległości

Latem 1918 r. coraz głośniejsze stawały się głosy domagające się ustanowienia instytucji niepodległego państwa polskiego, z Sejmem Ustawodawczym na czele [nr 64]. Istotne znaczenie miało orędzie Rady Regencyjnej z 7 X 1918 r., w którym uznała dążenie narodu polskiego do niepodległości i utworzenia zjednoczonego państwa z dostępem do morza oraz rozpoczęła przejmowanie od władz okupacyjnych całej administracji [nr 65].

Odzyskanie przez Polskę niepodległości było procesem złożonym, w którym udział wzięli przedstawiciele licznych organizacji wojskowych, stronnictw politycznych, stowarzyszeń [nr 67], a także zwykli obywatele [nr 66]. Nie do przecenienia jest rola Komendanta Piłsudskiego, niekwestionowanego przywódcy obozu niepodległościowego, który po dymisji we wrześniu 1916 r. z dowodzenia I Brygadą Legionów Polskich, wystąpieniu z TRS na początku lipca 1917 r. a później po wywołaniu kryzysu przysięgowego został aresztowany 21/22 VII 1917 r. przez władze niemieckie [nr 69–71]. Dorobek Piłsudskiego podczas wojny, nawet dla jego przeciwników politycznych, był tak wielki, że jesienią 1918 r. właśnie w nim, a nie w żadnym innym generale, czy ambitnym polityku, których nie brakowało, widziano męża opatrnościowego, który sprosta trudom odbudowy państwa polskiego. W rezultacie Piłsudskiemu — kandydatowi na „ministra spraw wojskowych” w rządzie Józefa Świeżyńskiego (funkcjonującym od 23 X do 3 XI 1918 r.) — Rada Regencyjna przekazała bezzwłocznie po jego powrocie z Magdeburga, najpierw 11 listopada pełnię władzy wojskowej, a później — 14 XI 1918 r. — władzę polityczną.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r. nie zakończyło zmagania o jej ostateczny kształt. Walki o granice trwały dalej, pociągając za sobą liczne straty [nr 72–73]. Na wschodzie zakończyło je podpisanie 18 III 1921 r. traktatu ryskiego z Rosją Sowiecką i przyłączenie 24 III 1922 r. Litwy Środkowej. Na zachodzie pokój nastąpił dopiero po powstaniach śląskich i po formalnym przyłączeniu części Górnego Śląska w czerwcu 1922 r. Ostateczną sankcją tym zmianom dała 15 III 1923 r. decyzja Rady Ambasadorów.

Źródła

I. Orientacje polityczne

a) Radykalny obóz niepodległościowy

[1]

Odezwa Zjednoczenia Organizacji Niepodległościowych, Warszawa, 15 VIII 1914 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 265.

[2]

Odezwa Unii Stowarzyszeń Polskiej Młodzieży Postępowej Niepodległościowej³², Warszawa, 27 VIII 1914 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 258.

[3]

„Dziennik Urzędowy Komisariatu Wojsk Polskich w Kielcach” z 30 VIII 1914 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 85.

[4]

„Naprzód”³³ z 2 IX 1914 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 76.

[5]

Odezwa Polskiej Partii Socjalistycznej i Związku Chłopskiego³⁴ do robotników i chłopów Królestwa Polskiego, zawierająca ostrzeżenie przed tworzonymi przy wojsku rosyjskim „legionami polskimi”, 1 XI 1914 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 253, s. 13.

[6]

Ulotka Stowarzyszenia Młodzieży Socjalistycznej³⁵, Warszawa, kwiecień 1916 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 260.

[7]

„Prawdy, które każdy Polak znać i głosić powinien”, ulotka Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej³⁶, b.d. [1916], Varia Oddziału II, sygn. 47, s. 2.

[8]

Odezwa Centralnego Komitetu Narodowego wyrażająca stosunek do Aktu 5 Listopada, Warszawa, b.d. [po 5 XI 1916], Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 268, s. 2.

[9]

„Walka”³⁷ z 1 V 1917 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 301.

³² Unia Stowarzyszeń Polskiej Młodzieży Postępowej Niepodległościowej — młodzieżowa organizacja polityczna utworzona w 1910 r. w Liège przez działaczy PPS-Frakcji Rewolucyjnej i Związku Walki Czynnej.

³³ „Naprzód” — organ prasowy Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji i Śląska, ukazujący się od 1892 r.

³⁴ Związek Chłopski — stronnictwo chłopskie utworzone w 1912 r. z Wydziału Wiejskiego PPS; reprezentowało orientację proaustriacką, weszło w skład Komisji Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych.

³⁵ Stowarzyszenie Młodzieży Socjalistycznej — brak bliższych informacji na temat organizacji.

³⁶ Rada Okręgowa Ziemi Kieleckiej, właśc. Narodowa Rada Okręgowa Ziemi Kieleckiej (1915–1917), organizacja lewicy niepodległościowej, związana z Centralnym Komitetem Narodowym.

³⁷ „Walka” — organ prasowy PPS.

[10]

Odezwa Grupy Piotrogradzkiej PPS-Frakcji Rewolucyjnej, skierowana przeciw planom narodowych demokratów budowy armii polskiej w Rosji po rewolucji lutowej, b.d. [1917 r.], Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 225, s. 4–5.

b) Orientacja proaustriacka (aktywiści)

[11]

Ulotka zawierająca tekst odezwy Koła Polskiego w Wiedniu³⁸, uchwałę NKN z 16 VIII 1914 r., informacje o stworzeniu Legionów Polskich, Polskiego Skarbu Wojennego, organizacji Komitetu Naczelnego oraz o pierwszych darach na rzecz sprawy polskiej, Kraków, 16 VIII 1914 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 283.

[12]

List otwarty Wacława Sieroszewskiego³⁹ do Władysława Sikorskiego⁴⁰, szefa Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego, Warszawa, 24 XI 1916 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 254.

c) Orientacja proniemiecka

[13]

„Uchwały wiecu z d. 3 września 1916 r.” wydane przez Klub Państwowców Polskich w Warszawie, [po 3 XI 1916 r.], Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 222.

[14]

Odezwa Zarządu Klubu Państwowców Polskich, z przedstawieniem wizji odbudowy Polski oraz zaprzeczeniem ich rzekomej uchwały wzywającej do powszechnej mobilizacji mężczyzn w wieku od 16 do 55 roku życia, Warszawa, 24 IX 1916 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 269, s. 3.

³⁸ Koło Polskie w Radzie Państwa w Wiedniu utworzono w maju 1861 r., skupiało posłów polskich, początkowo z partii prawicowych, od 1908 r. także posłów PSL, od 1916 r. PPSD, w marcu 1918 r. wystąpili z Koła posłowie SDN oraz PPSD, przestało istnieć w październiku 1918 r.

³⁹ Wacław Sieroszewski (1858–1945), pisarz, działacz socjalistyczny, w latach 1878–1896 zesłany na Syberię, 1913–1914 współzałożyciel Związku Strzeleckiego w Paryżu, po wybuchu wojny wachmistrz w kawalerii I Brygady Legionów Polskich, działacz CKN i Stronnictwa Niezawisłości Narodowej, w latach 1917–1918 w POW.

⁴⁰ Władysław Sikorski (1881–1943), inżynier, działacz Związku Walki Czynnej i Polskiego Stronnictwa Postępowego, od 1912 r. był w składzie KTSSN, po wybuchu wojny mianowany przez Piłsudskiego komisarzem wojskowym na Galicję, od 17 VIII 1914 r. szef Departamentu Wojskowego NKN, 19 VII 1916 r. awansował na płk., 29 IX — 6 X 1916 r. dowódca 3. p.p. Legionów, od 26 II do VI 1917 r. szef Krajowego Inspektoratu Zaciągu, 1 IX 1917 — 25 II 1918 r. dowódca uzupełnień Polskiego Korpusu Posiłkowego w Bolechowie, 26 II — IV 1918 r. internowany przez Austriaków.

d) Orientacja prorosyjska, pasywiści

[15]

Odezwa Grupy Polaków Bezpartyjnych dotycząca utworzenia Komitetu Narodowego Polskiego, Warszawa, listopad 1914 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 264.

[16]

Deklaracja Stronnictwa Polityki Realnej⁴¹, Warszawa, 1 XI 1916 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 271.

[17]

Komunikat Międzypartyjnego Koła Politycznego⁴² w kwestii ich stosunku do Rady Regencyjnej⁴³, Warszawa, 11 IX 1917 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 272, s. 2.

e) Nurt rewolucyjny

[18]

Ulotka Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji⁴⁴ i Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy skierowana do polskich robotników i żołnierzy, wzywająca ich do głosowania w wyborach do Rady Miejskiej Piotrogradu 20 VIII 1917 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 224.

[19]

List Stanisława Orlikowskiego z Zarządu Głównego Interesów hr. Krystyny Potockiej dożywotniej właścicielki dóbr i fabryk cukru burzańsko-olchowieckich, do hr. Ksawerego Branickiego, informujący o anarchii chłopskiej na Ukrainie, Burzanka, 13 VI 1918 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Archiwalia różnej proveniencji, sygn. 733, s. 68–69.

⁴¹ Stronnictwo Polityki Realnej (realiści) — ugrupowanie konserwatywne działające od 18 X 1905 r. w Królestwie Polskim. Jego współzałożycielem i pierwszym prezesem, a potem prezesem honorowym był Józef Ostrowski. Przedstawiciele realistów zasiadali w I i II Dumie, po wybuchu wojny Stronnictwo weszło w skład KNP, od października 1915 r. w MKP, wspierało Radę Regencyjną. Przestało istnieć w marcu 1923 r.

⁴² Koło Międzypartyjne, zwane także Międzypartyjnym Kołem Politycznym (MKP), powstało w październiku 1915 r. jako ugrupowanie stronnictw pasywistycznych: Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego, Stronnictwa Polityki Realnej, Polskiej Partii Postępowej, Polskiego Zjednoczenia Postępowego, Stronnictwa Pracy Narodowej i Stronnictwa Narodowego; w sierpniu 1916 r. SPN, a w listopadzie 1916 r. PZP i SN wystąpiły z MKP i przeszły do obozu aktywistycznego.

⁴³ Zob. wyżej, przypis 30.

⁴⁴ Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza Rosji — partia działająca w latach 1898–1918, w wyniku wewnętrznego rozłamu przekształcona w Rosyjską Partię Komunistyczną (bolszewików).

II. Czyn zbrojny

a) Polacy w armiach państw zaborczych

[20]

Zdjęcie portretowe Jana Krystyna hr. Ostrowskiego⁴⁵ w mundurze rosyjskim, b.d., Archiwum Ostrowskich z Ujazdu, sygn. 1369, s. 5.

[21]

Zdjęcie portretowe kpt. Włodzimierza Zagórskiego⁴⁶ w mundurze austriackim, b.d., Zbiór materiałów różnej proveniencji, sygn. 490.

b) Królestwo Polskie: oddziały strzeleckie, Legiony Polskie, Polski Korpus Posiłkowy, Polska Siła Zbrojna, wojsko polskie, Polska Organizacja Wojskowa

[22]

„Wyjazd Komendy Strzeleckiej na plac boju”, [1914 r.], Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 166.

[23]

„Piłsudski ze swym sztabem w Kielcach”, 1914 r., Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 165.

[24]

Cztery karty korespondencyjne z rysunkami przedstawiającymi sylwetki polskich legionistów, b.d., Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 169–172.

[25]

Zdjęcie Józefa Piłsudskiego, miejsce postoju Legionów Polskich, b.d., Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 163.

⁴⁵ Jan Krystyn hr. Ostrowski (1894–1981), młodszy syn właścicieli dóbr ujezdzkich, Juliusza Karola Ostrowskiego i Marii Delfiny z Tyszkiewiczów. Ukończył rosyjską szkołę oficerską i rozpoczął służbę w Lejb-Gwardyjskim Pułku Ułanów Jej Wysokości Aleksandry Fiodorowny i w czasie I wojny światowej służył jako oficer armii rosyjskiej. W 1917 r. przeszedł do Korpusu Polskiego gen. Józef Dowbor-Muśnickiego.

⁴⁶ Włodzimierz Zagórski (1882–1926), absolwent Wiedeńskiej Akademii Wojennej, oficer wywiadu Sztabu Generalnego armii austro-węgierskiej, 1914–1916 szef sztabu Komendy Legionów Polskich, od czerwca 1916 do lipca 1917 r. dowódca batalionu, następnie 3. p.p. Legionów, od lipca 1917 do lutego 1918 r. dowódca 1. pułku artylerii Legionów i Polskiego Korpusu Posiłkowego, po przejściu II Brygady Legionów przez linię frontu na stronę rosyjską pod Rarańczą został internowany przez władze austro-węgierskie; w 1918 r. zastępca szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego.

[26]

Zdjęcia z Albumu 6. Pułku piechoty Legionów (zdjęcia wklejone do albumu: m.in. Mieczysław Norwid-Neugebauer⁴⁷, Andrzej Galica⁴⁸), 1915 r., Zbiór materiałów różnej proveniencji, sygn. 490.

[27]

Wiersz Tadeusza Radlińskiego⁴⁹ „Do Polskiej Organizacji Wojskowej» na pamiątkę 5 listopada 1916 roku», Zbiór z Muzeum Narodowego, sygn. 703.

[28]

Broszura „P.O.W. Zadania i metody», Warszawa, luty 1918, Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 279, s. 20–34.

[29]

Tymczasowa Ustawa Wojskowa (odpis), maj 1918 r., Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 459, Nr 8120.

[30]

Wojciech Falewicz⁵⁰, „Zasady organizacji Wojska Polskiego», maszynopis z odręcznymi poprawkami autora, b.d. (tekst wydany w 1918 r.), Szef Administracji przy Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim, sygn. 99.

[31]

Henryk Zbierzchowski⁵¹ „Pieśń o Legionistach», b.d., Szef Administracji przy Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim, sygn. 55, s. 21.

⁴⁷ Mieczysław Norwid-Neugebauer (1884–1954), inżynier, od 1907 r. należał do Związku Młodzieży Polskiej, od 1908 r. do Drużyn Bartoszewych, od 1911 r. w Armii Polskiej i PDS, po wybuchu wojny w oddziale Piłsudskiego, od 26 XI 1915 r. dowódca V baonu w 1. pułku piechoty; od 18 XII 1914 r. dowódca 5 p.p. I Brygady, 11 XI 1915 r. awansował na ppłk., 6 X 1916 — 8 V 1917 r. dowódca 6. pułku piechoty; 8 V — 12 VII 1917 r. czasowo dowodził III Brygadą, po kryzysie przysięgowym 12 VII 1917 r. zwolniony z Legionów, z ramienia POW opiekował się zbiegłymi legionistami.

⁴⁸ Adam Galica (1873–1945), inżynier, literat, ppor. rezerwy piechoty armii austro-węgierskiej, działacz PPS, członek ZS, po wybuchu wojny dowódca baonu uzupełniającego Legionów Polskich, dowódca baonu w 4. i 6 pp., od 1 XI 1916 r. awansowany na ppłk., do 25 VI 1917 r. dowódca 3. pułku piechoty, a później do 1 IX 1917 r. dowódca 4. pułku piechoty, od 1917 r. w PKP, 1 IX 1917–18 II 1918 inspektor wykształcenia, po przejściu II Brygady przez front pod Rarańczą internowany przez Austriaków, 1 V 1918 r. wcielony do armii austro-węgierskiej.

⁴⁹ Tadeusz Radliński (1875–1952), geograf, nauczyciel, autor podręczników szkolnych. Latem 1903 r. towarzyszył Wacławowi Nałkowskiemu w podróży naukowej w Alpach. W 1913 r. odbył podróż dookoła świata (Syberia, Japonia, Stany Zjednoczone, Europa zachodnia).

⁵⁰ Wojciech Falewicz (1863–1935), od 1881 r. w armii rosyjskiej, zawodowy oficer saperów. W latach 1891–1892 kierował badaniami geograficznymi rzek: Niemna, Narwi, Warty i Wisły pod kątem ich wykorzystania w działaniach obronnych. W latach 1904–1905 inspektor w Głównym Zarządzie Szkół Wojskowych, a w latach 1906–1916 szef budownictwa w Petersburskim Okręgu Wojskowym. Od 1906 r. gen.-major. Od grudnia 1918 r. w wojsku polskim, szef Instytutu Wojskowo-Geograficznego.

⁵¹ Henryk Zbierzchowski (1881–1942), lwowski poeta i prawnik.

[32]

Karta Polowa Legionów (Feldpostkarte), b.d., Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 177.

c) Rosja: Polskie Drużyny Ochotnicze⁵², Legion Puławski, korpusy polskie

[33]

Kartka pocztowa „Nasze marzenie” z wizerunkiem Polaka depczącego dwugłowego smoka niemiecko-austriackiego, Warszawa, 2 I 1915 r., Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 175.

[34]

Kartka pocztowa Polskie Drużyny Ochotnicze, Warszawa, 5 XI 1915 r., Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 173.

[35]

Rezolucja pierwszego Ogólnego Zjazdu Wojskowych Polaków⁵³ z wytycznymi dla Komitetu Wykonawczego Wojskowego Zjazdu w sprawie utworzenia z polskich żołnierzy oddzielnej siły zbrojnej, która ma być przedstawiona Rządowi Wolnej Rosji, Piotrogród, 6 (19) VI 1917 r. Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 241, s. 3.

[36]

Rozkaz nr 1 Głównego Polskiego Wojskowego Komitetu Wykonawczego⁵⁴, informujący o uchwale Zjazdu Wojskowych Polaków o tworzeniu polskiej siły zbrojnej (z podpisem prezesa chorążego Władysława Raczkiewicza⁵⁵) 26 VII 1917 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 240, s. 15.

⁵² Polskie Drużyny Ochotnicze — oddziały polskie tworzone przy armii rosyjskiej.

⁵³ I Ogólny Zjazd Wojskowych Polaków odbył się w dniach 7–22 VI 1917 r. w Piotrogradzie. Uczestniczyli w nim delegaci Związków Wojskowych Polaków z Rosji oraz zaproszeni przedstawiciele misji wojskowych państw Ententy, rosyjskiego Sztabu Generalnego oraz instytucji i organizacji rosyjskich. Prezes Zjazdu, chorąży Władysław Raczkiewicz, ogłosił 8 czerwca jednomyślny wybór nieobecnego Piłsudskiego na honorowego prezesa Zjazdu. Piłsudskiego przywołali w przemówieniach prezes Polskiej Komisji Likwidacyjnej Królestwa Polskiego Aleksander Lednicki oraz Kazimierz Pużak z PPS-Frakcji Rewolucyjnej.

⁵⁴ Główny Polski Wojskowy Komitet Wykonawczy (GPWKW) powołany 17 VI 1917 r. w czasie I Ogólnego Zjazdu Wojskowych Polaków w Piotrogradzie w celu wykonania uchwał Zjazdu w zakresie organizowania polskiego wojska w Rosji i reprezentowania jego na zewnątrz. GPWKW wchodził w skład Naczelnego Polskiego Komitetu Wojskowego.

⁵⁵ Władysław Raczkiewicz (1885–1947), prawnik, działał w Organizacji Młodzieży Narodowej i Związku Młodzieży Polskiej „Zet”, przed wybuchem wojny pracował jako adwokat w Mińsku. W czasie wojny służył w armii rosyjskiej w stopniu chorążego. Po rewolucji lutowej 1917 r. organizował jednostki polskie w Rosji, był członkiem Polskiego Wojskowego Komitetu Wykonawczego, należał do organizatorów Naczelnego Polskiego Komitetu Wojskowego (Naczpól), którego został przewodniczącym na I Ogólnym Zjeździe Wojskowych Polaków w Piotrogradzie (8–22 VI 1917). Zwolennik tworzenia polskich sił zbrojnych na terenie Rosji. W 1918 r. sprawował funkcję prezesa Rady Naczelnej Polskiej Siły Zbrojnej z siedzibą w Kijowie.

[37]

List gen. Józefa Hallera⁵⁶ do gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego⁵⁷, Humań, 7 IV 1918 r., Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego, Zbiór Józefa Kożuchowskiego, sygn. 8, s. 1–11.

[38]

Legitymacja chorążego Bolesława Kulesińskiego⁵⁸, żołnierza I batalionu Strzelców Polskich, 26 września 1918 r., Zbiór materiałów różnej proveniencji, sygn. 314.

d) Armia Polska we Francji

[39]

Książeczka wojskowa Kazimierza Mariusza Daumasa⁵⁹, byłego żołnierza Armii Francuskiej oraz uczestnika I wojny światowej, przydzielonego 18 VI 1918 r. do tworzonej Armii Polskiej we Francji, następnie mianowanego lekarzem wojskowym w stopniu podporucznika, Varia Oddziału II, sygn. 104, s. 1–5.

III. Przebudzenie społeczeństwa

a) Działalność charytatywna: Rada Główna Opiekuńcza w Królestwie Polskim, Komitet w Vevey w Szwajcarii, Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji

[40]

„Appel aux peuples civilisés” wydany przez Szwajcarski Komitet Generalny Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce w Vevey (podpisany przez Henryka Sienkiewicza⁶⁰), Vevey, 1 II 1915 r., Archiwum Rodzinne Rzewuskich, sygn. 8, s. 72.

⁵⁶ Józef Haller von Hallenburg (1873–1960), generał, ukończył Wojskową Akademię Techniczną w Wiedniu, do 1 XII 1911 r. oficer armii austro-węgierskiej, od 1912 r. instruktor Drużyn Sokolich, po wybuchu wojny zmobilizowany do armii austro-węgierskiej; 4–13 VIII 1914 r. służył w pułku artylerii ciężkiej, później odkomenderowany do Legionu Wschodniego, po jego likwidacji objął dowództwo batalionu, a od 4 X 1914 r. 3. pułku, w randze pułkownika; od 14 VII 1916 r. dowódca II Brygady Legionów Polskich i w Polskim Korpusie Posiłkowym. Wraz z częścią II Brygady przebił się 15/16 II 1918 r. pod Rarańczą przez linię frontu, od 28 III do 12 V 1918 r. dowódca II Korpusu Polskiego w Rosji, po jego rozbiciu przez Niemców pod Kaniowem przedostał się do Francji. Od 4 X 1918 do 21 IV 1919 dowódca Armii Polskiej we Francji.

⁵⁷ Józef Dowbor-Muśnicki (1867–1937), generał armii rosyjskiej, od sierpnia 1917 r. dowódca I Korpusu Polskiego w Rosji, działającego na Białorusi, od 25 I 1918 r. toczył walki z bolszewikami, w maju 1918 r. przeciwstawił się próbom rozbicia Korpusu przez Niemców.

⁵⁸ Bolesław Kulesiński (1893–1940; zamordowany przez Sowieców w Charkowie), absolwent szkoły oficerskiej w Odessie, żołnierz I Korpusu Wschodniego, następnie w IV Dywizji Strzelców gen. Lucjana Żeligowskiego.

⁵⁹ Kazimierz Mariusz Daumas, ur. 1885 w Radomiu, z wykształcenia farmaceuta, brak bliższych danych.

⁶⁰ Henryk Sienkiewicz (1846–1916), pisarz, od 1914 r. w Szwajcarii, od 1915 r. prezes Komitetu Pomocy Polskim Ofiarom Wojny w Vevey, współpracownik Centralnej Agencji Polskiej. Laureat literackiej nagrody Nobla w 1905 r.

[41]

Sprawozdanie z działalności „Pomocy dla Polaków w Szwajcarii”⁶¹ z siedzibą w Lozannie za rok 1915, Lozanna, marzec 1916 r., Archiwum Rodzinne Rzewuskich, sygn. 8, s. 26–28.

[42]

Znaczek sprzedawany na ulicach Warszawy w dniach 8–9 V 1915 r. na rzecz Wpisów Szkół Polskich, Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 257.

[43]

Instrukcja Rady Głównej Opiekuńczej w sprawie opieki nad dziećmi i młodzieżą oraz Projekt przepisów budowlanych tymczasowych dla miast prowincjonalnych i miasteczek, 1916 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 280.

[44]

Odezwa Rady Zjazdów Polskich Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny⁶² w sprawie stałej ofiary wśród Polaków rozproszonych na terenie Imperium Rosyjskiego na rzecz wychodźców polskich, 15 III 1916 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 229, s. 1.

[45]

Okólnik nr 3 Wydziału Centralnego opieki nad Polakami, jeńcami cywilnymi i wojennymi i administracyjnymi zesłanymi w Piotrogradzie, w sprawie organizacji opieki nad jeńcami wojennymi, 27 VIII 1917 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 233, s. 4.

[46]

Plan reorganizacji akcji ratowniczej wychodźstwa polskiego, 1917/1918 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 231.

b) Wspieranie Legionów

[47]

Nalepki listowe wydane przez Naczelny Komitet Narodowy w celu pozyskania dochodów na cele humanitarne Legionów i Samarytanina⁶³, [Kraków], 18 VIII 1914 r., Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 176.

⁶¹ „Pomoc dla Polaków w Szwajcarii” powstała w grudniu 1914 r. w Lozannie, obejmując swoim zasięgiem ziemie polskie ze wszystkich zaborów. Środki finansowe pochodziły z darów Polaków i Szwajcarów oraz z zorganizowanych odczytów i koncertów i przeznaczone były dla tamtejszych Polaków potrzebujących wsparcia. Od czerwca do października 1915 r. jej pracę wspomagał subwencją Komitet Veveyski.

⁶² Rada Zjazdów Polskich Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny — ciało powołane w 1915 r. w celu koordynacji działań organizacji pomocowych dla Polaków na terenie Rosji.

⁶³ „Samarytanin Polski” — organizacja dobroczynna powstała w 1912 r., działająca w zaborze austriackim. Obejmowała opieką Legiony Polskie.

[48]

Cztery karty korespondencyjne z przedstawieniami polskich legionistów, [b.d.], Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 169–172.

[49]

Cegielki wydane przez Departament Skarbowy NKN o nominałach 1 korony, 5 koron i 10 koron na Skarb Wojenny Legionów Polskich, [b.d.], Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 260–265.

c) Obchody rocznic: powstania styczniowego, Konstytucji 3 Maja, śmierci Tadeusza Kościuszki

[50]

Ulotka Komitetu Obchodowego rocznicy powstania styczniowego, Warszawa, 19 I 1915 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 263.

[51]

Druk okolicznościowy wydany z okazji 125 rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja w związku z nabożeństwem patriotycznym odprawionym 3 V 1916 r. przez pastorów ewangelickich Władysława Semadeniego⁶⁴ i Stefana Skierskiego⁶⁵, Zbór Ewangelicko-Augsburski w Warszawie, sygn. 583, s. 143–156.

[52]

Akta Komisji Organizacyjnej Komitetu dla uroczystego obchodu rocznicy 3 V 1916 r. w Warszawie⁶⁶, Zbiór z Muzeum Narodowego, sygn. 1198.

[53]

Ulotka Polskiego Towarzystwa Patriotycznego, Moskwa, 22 VII 1917 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 243.

[54]

Karta pocztowa wydana w związku z setną rocznicą śmierci Tadeusza Kościuszki (15 X 1917 r.), [b.d.], Nabytki Oddziału III, sygn. 254, s. 176.

⁶⁴ Władysław Semadeni (1865–1930), superintendent (biskup) Kościoła ewangelicko-reformowanego w Polsce. Studia teologiczne ukończył w Królewcu. Od 1905 r. przebywał w Warszawie. Współzałożyciel Związku Postępowo-Demokratycznego i członek Polskiej Partii Postępowej. W 1908 r. powrócił do działalności duszpasterskiej i został drugim pastorem parafii w Warszawie. Przez Synod Kościoła został powołany na radcę duchownego Konsystorza. W kwietniu 1918 r., jako wirylista, został członkiem Rady Stanu Królestwa Polskiego.

⁶⁵ Stefan Skierski (1873–1848), pastor Kościoła ewangelicko-reformowanego, duchowny w parafii w Zelowie, od 1910 r. w Warszawie.

⁶⁶ Na terenach okupowanych przez Niemców, odmiennie niż na obszarze pod okupacją austriacką, obchody święta 3 V 1916 r. odbyły się bez przeszkód. Niemcy wykorzystali 125 rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja do przeprowadzenia akcji propagandowej w celu pozyskania przychylności Polaków.

d) Pokój brzeski

[55]

Ulotka Narodowego Związku Robotniczego dotycząca kwestii przynależności Chełmszczyzny, Warszawa, 12 II 1918 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 256.

IV. Odbudowa państwa**a) „Rząd Narodowy”**

[56]

Odezwa „Rządu Narodowego” do ogółu obywateli ziemi kieleckiej, podpisana przez Komendę Główną Wojsk Polskich, sierpień 1914 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 279, s. 1.

b) Tymczasowa Rada Stanu

[57]

Druk „Dla upamiętnienia uroczystej chwili otwarcia Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego”, 15 I 1917 r., Zbiór z Muzeum Narodowego, sygn. 1278.

c) Rada Regencyjna, Rada Stanu i rządy polskie

[58]

Projekt ustawy o Radzie Stanu Królestwa Polskiego⁶⁷, przesłany do generalnego gubernatora lubelskiego Stanisława Szeptyckiego⁶⁸, 31 XII 1917 r., Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 476, BZCh. Präs. Nr. 173.

[59]

Pismo dotyczące przekazania władzy państwowej w zakresie spraw rolnych, 21 VI 1918 r., Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 477, Nr. 11.154.

⁶⁷ 13 XI 1916 r. ukazało się rozporządzenie gubernatora H. Beselera z 12 XI 1916 r. o utworzeniu Rady Stanu i Sejmu w Królestwie Polskim. Posłów do Sejmu wybierać miały sejmiki powiatowe, w Warszawie i Łodzi korporacje miejskie, a Sejm miał wybrać 8 członków do Rady Stanu.

⁶⁸ Stanisław Szeptycki (1867–1950), hrabia, ukończył Akademię Wojskowo-Techniczną (1885–1888), oficer artylerii armii austro-węgierskiej, od 19 II 1904 do 31 X 1905 r. attaché wojskowy w głównej kwaterze prasowej wojsk rosyjskich w Mandżurii, od grudnia 1906 r. do kwietnia 1907 r. w Biurze Ewidencyjnym Sztabu Generalnego w Wiedniu, następnie 6 IV 1917 r. przydzielony powtórnie do dywizji kawalerii w Wiedniu, od jesieni 1909 r. do końca lipca 1912 r. w 1. pułku artylerii polowej w Krakowie, od 1 VII 1912 r. attaché wojskowy we Włoszech, po wybuchu wojny powołany do Oddziału Operacyjnego AOK. Od 24 IX 1914 do października 1915 r. szef sztabu II korpusu; od 14 X 1915 do lipca 1916 r. dowódca XXX brygady artylerii polowej, od 15 VII 1916 r. dowódca III Brygady Legionów Polskich. Od 14 XI 1916 do 24 IV 1917 r. komendant Polskiego Korpusu Posiłkowego; 24 IV 1917 — 19 II 1918 r. generalny gubernator wojskowy w Lublinie, po pokoju brzeskim podał się do dymisji, przeniesiony na front włoski, od lipca 1918 r. dowódca LXXXV Brygady Piechoty, 5 XI 1918 r. zwolniony z armii austro-węgierskiej.

[60]

Gesetz betreffend den Gebrauch des Wappens des Polnischen Staates [Projekt ustawy o używaniu herbu państwa i tworzeniu wydziałów sejmikowych na terenie okupowanym przez Niemców], 25 VI 1918 r., Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 477, Präs. Nr. 11077/1918.

[61]

Projekt ministra skarbu dotyczący oszacowania strat wojennych i odszkodowań od Rosji, 5 VII 1918 r., Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 477, Nr. 12.289.

[62]

Projekt ustawy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament Sztuki o opiece nad zabytkami sztuki i kultury „znajdującymi się w granicach państwa polskiego”, wrzesień 1918 r., Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 477, Nr. 16.514.

[63]

Pismo Rady Regencyjnej do generalnego gubernatora warszawskiego Hansa von Beselera⁶⁹: „[...] niewzruszenie stoimy przy zasadzie natychmiastowej odbudowy Państwa Polskiego”, 4 X 1918 r., Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 477, BZCh. Präs. 16.803.

V. Odzyskanie niepodległości

a) Stanowisko Rady Regencyjnej i partii politycznych

[64]

Ulotka Polskiej Partii Socjalistycznej skierowana przeciwko działaniom Rady Stanu, z apelem o zwołanie Sejmu Ustawodawczego⁷⁰, Warszawa, czerwiec 1918, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 464, Nr. 10604.

[65]

Orędzie Rady Regencyjnej z 7 X 1918 r., Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 477, Nr. 16690.

⁶⁹ Hans von Beseler (1850–1921), generał niemiecki, od 1868 r. w służbie wojskowej, 1870–1871 uczestnik wojny francusko-niemieckiej, 1893–1899 w Ministerstwie Wojny i Sztabie Generalnym, 1906–1910 dowódca 6. Dywizji Piechoty i Generalny Inspektor Twierdz i Fortyfikacji, od 1911 r. w stanie spoczynku; 1912–1914 poseł Partii Wolnych Konserwatystów do pruskiej Izby Panów. Po wybuchu wojny w 1914 r. ponownie powołany do armii; w latach 1914–1915 dowódca III korpusu, zdobywca twierdz w Antwerpii, a później Modlina. Od sierpnia 1915 do listopada 1918 r. generalny gubernator w Warszawie; opuścił miasto 12 XI 1918 r.

⁷⁰ Sejm Ustawodawczy — parlament wybrany, w celu uchwalenia Konstytucji, po zakończeniu I wojny światowej w niepodległej Polsce w wolnych wyborach przeprowadzonych w styczniu 1919 r. Działał do 1922 r.

b) 11 listopada 1918 r.

[66]

Pamiętnik Natalii Bogusz z lat 1914–1935, zawierający przeżycia oraz przemyślenia autorki dotyczące pierwszej wojny światowej i odzyskania niepodległości, Nabytki Oddziału III, sygn. 157, s. 116–167.

[67]

Ulotka Partii Równości Obywatelskiej Żydów Polskich⁷¹, Warszawa, 3 XI 1918 r., Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Druki, sygn. 276.

[68]

„Kameraden!”, odezwa Żołnierskiego Komitetu Rewolucyjnego⁷² do żołnierzy niemieckich, wzywająca do zakończenia wojny, b.d. [listopad 1918], Cesarsko-Niemieckie Generalne Gubernatorstwo Warszawskie, sygn. 98.

c) Uwolnienie Piłsudskiego

[69]

Odezwa Komitetu Obrony Narodowej⁷³ w sprawie aresztowania Józefa Piłsudskiego i Kazimierza Sosnkowskiego⁷⁴, Warszawa, 23 VII 1917, Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej, Druki, sygn. 274.

[70]

Korespondencja urzędowa w sprawie internowania brygadiera Józefa Piłsudskiego i płk. Kazimierza Sosnkowskiego w obozach niemieckich, sierpień 1917, Cesarsko-Niemieckie Generalne Gubernatorstwo Warszawskie, sygn. 81, k. 5, 7.

⁷¹ Partia Równości Obywatelskiej Żydów Polskich — stronnictwo żydowskie opowiadające się za asymilacją.

⁷² Niemieckie komitety rewolucyjne — 9 XI 1918 r., pod wpływem wieści o abdykacji cesarza i wybuchu rewolucji w Niemczech, niemieckie Rady Żołnierskie przejęły zwierzchnictwo nad częścią jednostek w Warszawie. Niektórych oficerów pozbawiono dowództwa. Większość żołnierzy niemieckich chciała zakończenia walk i jak najszybszego powrotu do Niemiec, byli jednak i tacy, którzy nie zamierzali podporządkowywać się radom rewolucyjnym.

⁷³ Komitet Obrony Narodowej — organizacja polityczna lewicy niepodległościowej, działająca od grudnia 1912 r. w USA.

⁷⁴ Kazimierz Sosnkowski (1885–1969), członek PPS i Organizacji Bojowej PPS, bliski współpracownik Józefa Piłsudskiego, w 1908 r. współzałożyciel Związku Walki Czynnej, od 1912 r. współorganizator Związku Strzeleckiego i jego szef sztabu, od sierpnia 1914 do 21 IX 1916 r. szef sztabu i zastępca Piłsudskiego 1. pułku piechoty i I Brygady Legionów Polskich. 10 V 1916 r. awansowany na pułkownika, od 26 I do 2 VII 1917 r. zastępca szefa Komisji Wojskowej TRS, od 22 VII 1917 do 8 XI 1918 r. internowany przez Niemców, od 22 VIII 1918 przebywał razem z Piłsudskim w Magdeburgu.

[71]

Artykuł *W sprawie zwolnienia Piłsudskiego* w „Deutsche Warschauer Zeitung”⁷⁵, dotyczący korespondencji premiera Józefa Świeżyńskiego⁷⁶ i kanclerza Rzeszy ks. Maxa Badeńskiego⁷⁷ w sprawie uwolnienia Józefa Piłsudskiego, 4 XI 1918 r., Szef Administracji przy Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim, sygn. 106, k. 3.

d) Walka o granice

[72]

Lista osób uczestniczących w zbiórce pieniędzy „Na ufundowanie przy tutejszym kościele żałobnej mszy św. za poległych na wojnie” w parafii Storożyniec, dekanat Czerniowce, 1921 r., Akta parafii wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej, sygn. 173, s. 422.

[73]

Program uroczystego nabożeństwa w kościele Ewangelicko-Augsburskim w Warszawie w dniu odsłonięcia i poświęcenia tablic dla uczczenia pamięci poległych za wolność Ojczyzny Członków Zboru Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie w dniu 27 V 1923 r., Zbór Ewangelicko-Augsburski w Warszawie, sygn. 583, s. 971–973; na s. 972 lista 21 nazwisk osób poległych w latach 1914 (Łowczówek) — 1921 (Śrem).

⁷⁵ „Deutsche Warschauer Zeitung” — niemieckojęzyczna gazeta urzędowa, w latach 1915–1918 wydawana w okupowanej przez Niemców Warszawie.

⁷⁶ Józef Świeżyński (1868–1948), lekarz, ziemianin, w latach 1887–1890 członek „Zetu”, a od 1893 r. Ligi Narodowej, od 1905 r. członek Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego, w latach 1906–1914 poseł do Dumy, od 1914 r. działacz Centralnego Komitetu Obywatelskiego, a od 1915 r. Międzypartyjnego Koła Politycznego (w 1918 r. został prezesem), w 1915 r. członek Głównego Komitetu Ratunkowego w Lublinie. Od 21 VI do 7 X 1918 r. członek Rady Stanu, a od 23 X do 3 XI 1918 r. premier rządu Rady Regencyjnej.

⁷⁷ Maximilian Alexander Friedrich Wilhelm von Baden (Max von Baden) (1867–1929), książę, następca tronu Wielkiego Księstwa Badeńskiego, prezydent badeńskiej Izby Wyższej, generał niemiecki, w latach wojny opiekował się jeńcami wojennymi. Od 3 X do 9 XI 1918 r. ostatni kanclerz Rzeszy, 9 listopada ogłosił abdykację cesarza Wilhelma II i przekazał swój urząd socjaldemokracji Friedrichowi Ebertowi.

Jerzy Gaul, Alicja Nowak, Maciej Próba, Restitution of Poland's sovereignty in source materials from fonds of the Central Archive of Historical Records

Summary

In Central Archive of Historical Records in Warsaw there are materials pertaining to events which led to rebirth of Poland in November 1918. Those materials can be divided into a few groups: political leanings, military action, awakening of the society, rebuilding the Polish state, fight for borders. Disputes between political factions during World War I have reflected ideas Polish politicians had with respect to resolution of the matter of Poland; initially in cooperation with various occupying powers, later more and more independently. Those ideas found their reflection in military actions undertaken by Poles, first within the framework of armies of occupying powers, subsequently as military formations allied with them (Polish Legions), and eventually as autonomous organizations. The war was a catalyst for awakening of Polish society, which was reflected in activity of various charity institutions in Poland and among Polish diaspora. Restoration of Poland was greatly influenced by gradual building of Polish statehood in agreement with Central Powers, which started with the Act of 5 November 1916. Political, military and social activity of Poles, particularly those from independence-oriented organizations, with Józef Piłsudski at the head, have contributed to quick restoration of Polish state after conclusion of war.

Słowa kluczowe: Polska, niepodległość, I wojna światowa, orientacje polityczne, oddziały wojskowe, społeczeństwo polskie, państwo polskie

Keywords: Poland, independence, World War I, political leanings, military troops, Polish society, Polish state